

การศึกษาเปรียบเทียบโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทกับนิพพานในทัศนะ ของพุทธทาสภิกขุ

A COMPARATIVE STUDY OF MOKSA IN UPANISHAD PHILOSOPHY AND NIBBAHA IN BUDDHADASA BHIKKHU'S VIEWS

พระวันรุ่ง ถาวรจิตโต (คงดี)¹, พระปลัดกิตติ ยุตติธโร², วิเชียร ชาบุตบุญตริก³

Phra Wanrung Thāvaracitto (Khongdee)¹, Phra Palad Kitti Yuttidharo², Wichian Chabutbuntrik³

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย¹⁻³

Buriram Buddhist Collage, Mahachulalongkornrajavidyalaya University¹⁻³

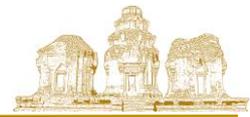
E-mail: wanrung195@gmail.com

ได้รับบทความ: 8 พฤศจิกายน 2565; แก้ไขบทความ: 18 ธันวาคม 2565; ตอรับตีพิมพ์: 18 ธันวาคม 2565;

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทกับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ” มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาโมกษะในปรัชญาอุปนิษัท 2) เพื่อศึกษานิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ 3) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทกับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ โดยการศึกษาจากพระไตรปิฎก คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เอกสารวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า 1. โมกษะในปรัชญาอุปนิษัท หมายถึง การหลุดพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏ คือ วงจรแห่งการเกิดและตาย แล้วเข้าไปเป็นหนึ่งในเดียวกับพรหมัน ซึ่งเป็นอุดมการณ์สูงสุดของปรัชญาอุปนิษัท ส่วนวิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทนั้นต้องปฏิบัติตามหลักโยคะ 3 คือ กรรมโยคะ ญาณโยคะ และภักติโยคะ 2. นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ นั้น หมายถึง เย็น โดยที่จิตเย็นเพราะปราศจากไฟราคะ ไฟโทสะ และไฟโมหะเผาผลาญ หรือความว่าง ได้แก่ ภาวะที่จิตว่างจากกิเลสตัณหาของกู ไม่เกิดขึ้นมาในขณะนั้น ๆ จิตจึงอยู่กับความว่าง หรือจิตได้สัมผัสกับนิพพาน ส่วนวิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพานนั้น ต้องปฏิบัติตามหลัก วิปัสสนากรรมฐาน ใน 2 แนวทาง คือ 1) ฝึกสมาธิวิปัสสนาตามวิถีธรรมชาติ 2) ฝึกสมาธิวิปัสสนาตามรูปแบบเฉพาะ 3. ความเหมือนและความแตกต่างของโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทกับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุมี 3 ประเด็น กล่าวคือ 1) ความหมายของโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทกับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ มีความเหมือนกันกล่าวคือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ 2) ประเภทของโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทกับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ มีความเหมือนกันกล่าวคือ เป็นวิธีการทางปัญญาเพื่อเข้าถึงเป้าหมายอันสูงสุด และ 3) วิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทกับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ในปรัชญาของอุปนิษัทระบุไว้ว่าต้องปฏิบัติตามหลักโยคะ ส่วนในทัศนะของพุทธทาสภิกขุชี้ว่า ต้องปฏิบัติตามหลักวิปัสสนากรรมฐาน

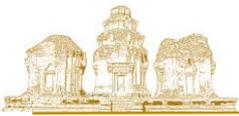
คำสำคัญ: การศึกษาเปรียบเทียบ, โมกษะในปรัชญาอุปนิษัท, นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ”

Abstract

The research title "A Comparative Study of Moksha in Upanisad Propitiatory and Nibbana in Buddhadasa Bhikkhu's Views" has 3 objectives; 1) to study Moksha in the Upanisad philosophy, 2) to study Nibbana in the view of Buddhadasa Bhikkhu and 3) to comparing study of Moksha in Upanisad philosophy and Nibbana in the view of Buddhadasa Bhikkhu. This research studies of Tripitaka, Buddhist texts, academic documents and involving research. Those data are analyzed by descriptive method. The research's result shown that 1. Moksha in Upanisad philosophy meant liberation from suffering in the cycle of life or cycle of birth and death. It united with Brahman, which was the ultimate ideology of Moksha philosophy. The practical way to reach Moksha in Upanisad philosophy would follow 3 Yogas; Karma Yoga, Gnaya Yoka and Bhakti Yoka. 2. Nibbana in the view of Buddhadasa Bhikkhu meant calmness. Our mind liberated from lust, anger and delusion. Sometimes, this condition called emptiness, which our mind was free from defilement, so our mind was emptiness or experienced Nibbana. The practical way to reach Nibbana would follow 2 meditations; practice meditation followed natural way and practice meditation followed particular form. 3. The similarity and difference between Moksha in Upanisad philosophy and Nibbana in the view of Buddhadasa Bhikkhu could conclude into 3 points: 1) the meaning of the Moksha in Upanisad philosophy and Nibbana in the view of Buddhadasa Bhikkhu were the same, namely, liberation from suffering, 2) the type of Moksha in Upanisad philosophy and Nibbana in the view of Buddhadasa Bhikkhu were the same, namely, the way to reach ultimate goal using wisdom, and 3) the practical methods to reach Moksha in Upanisad philosophy and Nibbana in the view of Buddhadasa Bhikkhu were deferent. Upanisad philosophy focused on following Yoga way, but Buddhadasa Bhikkhu's view was follow meditation.

Keyword: A Comparative Study of, Moksa in Upanishad Philosophy and Nibbana, in Buddhadasa Bhikkhu's Views"

บทนำ

ในปรัชญาอุปนิษัต โมกษะคือการหลุดพ้นจากทุกขในสังสารวัฏ (การเวียนว่าย ตาย เกิด) ซึ่งเป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้เกิดทุกขในสังสารวัฏเป็นสิ่งที่น่าเบื่อหน่าย เพราะเมื่อมีการเกิดอีกก็ต้องเข้ามาสู่วังวนของความแก่ ความเจ็บ และความตาย โมกษะเป็นสัจธรรมสูงสุด ซึ่งเป็นภาวะที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง เป็นอมตภาวะกระจายอยู่ทั่วไปเหมือนธรรมชาติ คือ เป็นสภาวะที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง และก็ไม่มีการกำหนดและเปลี่ยนแปลงได้โดยประการทั้งปวง คือ ทรงตัวอยู่ตามธรรมชาติเป็นอมตภาวะ ซึ่งมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง เป็นภาวะอาตมมันรู้แจ้งในตัวมันเอง กล่าวคือตัวพรหมมันนั่นเอง คือ โมกษะ หรือความหลุดพ้น เป็นสภาวะที่มีอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่างอยู่แล้ว คือ มีมาตั้งนานแล้วเหมือนธรรมชาติมีอยู่แล้ว ไม่เคยเปลี่ยนแปลง โมกษะจึงไม่ใช่ความรู้เกี่ยวกับสิ่งสูงสุด แต่โโมกษะเป็นสิ่งสูงสุดของชีวิตมัน หรือ เป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต (จรรณ วงศ์สายัณห์, 2519: 5-6) โโมกษะ คือ การที่อาตมมันหลุดพ้นจากการผูกพันยึดติดกับร่างกาย ซึ่งเป็นบ่อเกิดของความทุกข์ทั้งมวล ชีวิตมันเป็นตัวตนย่อย หรือวิญญาณที่มีอยู่ในสิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ วิญญาณของมนุษย์และสรรพสัตว์ ย่อมเกิดมาจากวิญญาณสากล คือ ปรมาตมัน หรือพรหมมัน เมื่อวิญญาณที่ออกมาจากปรมาตมันหรือพรหมมันแล้วต้องเข้าไปสถิตอยู่ในรูปแบบต่าง ๆ ของสิ่งมีชีวิตนับชาติไม่ถ้วนและต้องมีลักษณะสภาวะที่ไม่เหมือนกันจนกว่าจะเข้าถึงความหลุดพ้น กระบวนการนี้เรียกว่า การเวียนว่ายตายเกิด หรือสังสารวัฏ ชีวิตมันเทียบได้กับคำว่า จิต วิญญาณ ของมนุษย์แต่ละคน ชีวิตมันต้องเวียนเกิดเวียนตายในสังสารวัฏ เมื่อชีวิตมันถึงซึ่งความหลุดพ้น จึงกลับเข้าร่วมกับพรหมมัน คัมภีร์อุปนิษัต ซึ่งเป็นตอนสุดท้ายของคัมภีร์พระเวท พาทรายณะได้รวบรวมคำสอนของอุปนิษัตในหนังสือของเขาที่มีชื่อว่า พรหมสูตร เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับ พรหมมัน (S. Radhakrishnan, 1996: 430) ซึ่งถือว่า “พรหมมัน” เป็นอันติมสัจจ คือ สัจธรรมสูงสุดตามทัศนะของปรัชญาอุปนิษัต

ปรัชญาอุปนิษัต เน้นทางอภิปรัชญา โดยสอนให้ค้นคว้าเชิงลึก เกี่ยวกับพระเจ้าและตัวตนของมนุษย์ เพื่อพิจารณาถึงสภาวะแห่งจิต จนเกิดความรู้แจ้งว่า ความจริงนั้นมีเพียงหนึ่งเดียว นั่นคือพรหมมัน อภิปรัชญาของอุปนิษัต เป็นประเภทสัจนิยม เชิงจิตนิยม ปรัชญาของอุปนิษัตยังสอนว่า ในตัวของมนุษย์สามารถแยกออกได้เป็น 2 สิ่ง คือ สิ่งที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ร่างกายซึ่งเป็นสิ่งสมมุติ และเป็นวัตถุภายนอก และสิ่งที่เป็นนามธรรม คือ สิ่งที่อยู่ภายใน ได้แก่ ภาวะแห่งจิต คือ อาตมมัน แนวคิดทั้งเชิงอภิปรัชญา ตรรกวิทยา และญาณวิทยาในอุปนิษัต ล้วนมีความเกี่ยวข้องกัน การดำเนินชีวิตของมนุษย์ ซึ่งเป็นส่วนของจริยศาสตร์ อันจะทำให้เราเข้าใจถึงความจริงแท้ ที่ว่าเมื่อบรรลุโโมกษะ สามารถกำจัดกิเลส หรือมลทินในใจอันเป็นเหตุให้ต้องเวียนว่าย ตาย เกิดได้แล้ว ชีวิตมันจะเข้าสู่สภาวะดั้งเดิมที่ตนเองออกมา ความจริงนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการปฏิบัติตามวิธีทางที่กล่าวสอนไว้ ในคัมภีร์อุปนิษัตทั้ง 3 วิธี คือ กรรมโยคะ ชยญาณโยคะ และภักติโยคะ

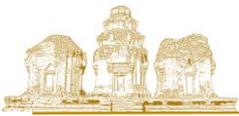
โโมกษะ เป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต (จรรณ วงศ์สายัณห์, 2519: 5-6) โโมกษะจึงเป็นธรรมชาติที่แท้จริงของอาตมมัน เป็นสิ่งที่ป็นนิรันดร์ แต่ถูกปิดบังไว้ด้วย “อวิชชา” อวิชชา คือความไม่รู้ตามความเป็นจริงของชีวิต ความไม่รู้นี้เองเป็นเครื่องผูกมัดให้หมู่สัตว์ต้องเวียนว่าย ตาย เกิด ผูกพันอยู่กับความทุกข์ และความทรมานของชีวิต (ไพฑูรย์ พัฒนยิ่งใหญ่, 2530: 45) ดังนั้นเมื่ออวิชชาถูกกำจัดหมดสิ้นไปแล้ว โโมกษะย่อมถูกรู้แจ้งได้ โโมกษะจึงเป็นชีวิตที่เป็นนิรันดร์ และสูงสุด เป็นสภาวะที่มีอยู่ในเนื้อแท้ของอาตมมัน โโมกษะหรือการหลุด

พันในทัศนะของปรัชญาพราหมณ์-ฮินดู จึงหมายถึงธรรมชาติ หรือสภาวะที่เป็นอมตะของอาตมันของแต่ละบุคคล เป็นการรู้แจ้งธรรมชาติที่แท้จริงของอาตมัน ที่มีอยู่ในแต่ละบุคคล เป็นการค้นพบความจริงที่มีอยู่นานแล้วที่ไม่เคยเปลี่ยนแปลง การบรรลุโมกษะจึงเป็นการยอมรับความจริงของสัจธรรมสูงสุดที่เป็นอมตะที่มีอยู่แล้ว การที่อาตมันย่อยหรือชีวาตมันนี้เข้าไปรวมกับปรมาตมัน จึงจะเรียกว่า “โมกษะ” หรือการพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป ปรมาตมันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเอง ไม่มีรูปร่างปรากฏ มีอยู่ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง เป็นศูนย์รวมแห่งวิญญานสากลทั้งปวง เป็นความจริงแท้ หรือสัจธรรมเพียงสิ่งเดียว ส่วนโลกและสรรพสิ่ง ล้วนเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง เป็นเพียงมายาหรือภาพลวงตาที่มีอยู่เพียงชั่วคราวเท่านั้น

โมกษะนั้นมีความสำคัญสูงสุดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เพราะเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวาตมัน เป็นอุดมคติสูงสุดของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู โดยเฉพาะปรัชญาอุปนิษัท ได้กล่าวไว้เกี่ยวกับผู้บรรลุถึงโมกษะว่า เป็นผู้ที่บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิตบนโลกมายา ผู้ที่จะบรรลุถึงโมกษะนั้น จะได้กลับไปรวมกับพรหมมัน ชั่วนิรันดร์ ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดให้ได้พบกับความแก่ ความเจ็บและความตายอีกต่อไป ซึ่งชาวฮินดูเชื่อว่า โมกษะ เป็นจุดหมายปลายทางสูงสุดของชีวิต และเป็นจุดศูนย์รวมของวิญญานสากล คือ ผู้เข้าถึงโมกษะแล้วจะได้ไปรวมกับพรหมมัน ชั่วนิรันดร์ ไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดในภพไหน ๆ อีกต่อไป การที่จะเข้าถึงโมกษะได้นั้น ในปรัชญาอุปนิษัท มีวิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึง เรียกว่าโยคะ 3 คือ กรรมโยคะ 1 ชญาณโยคะ 1 และภักติโยคะ 1 กรรมโยคะ คือ การปฏิบัติด้วยการประกอบกรณงานตามหน้าที่ด้วยความขยันขันแข็ง แต่ทำงานด้วยจิตใจสะอาดสว่างสงบ ไม่หวังผลตอบแทนใดๆ ทั้งสิ้น ผู้ที่ปฏิบัติเรียก กรรมโยคิน ชญาณโยคะ คือ การปฏิบัติเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในปรมาตมันว่าเป็นสิ่งเดียวที่มีอยู่ วิญญานที่มีอยู่ในแต่ละบุคคล (ชีวาตมัน) เป็นอันหนึ่ง อันเดียวกันกับปรมาตมัน หรือ วิญญานสากล ผู้ปฏิบัติเรียกว่า ชญาณโยคิน ภักติโยคะ (สุนทร ฌ รังสี, 2530: 52-53) ภักติโยคะ คือ ความจงรักภักดีต่อเทพเจ้าที่ตนเคารพนับถือ ผู้ปฏิบัติเรียกว่า ภักติโยคิน

โมกษะเป็นปลายทางสูงสุดของชีวาตมัน ชีวาตมันเทียบได้กับคำว่า จิต วิญญานของมนุษย์แต่ละชีวาตมันต้องเวียนเกิดเวียนตายในสังสารวัฏตลอดไป เมื่อชีวาตมันถึงซึ่งความหลุดพ้นจึงกลับเข้าร่วมกับพรหมมัน จึงเป็นการพ้นจากทุกข์ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป ซึ่งเป็นความสงบสุขที่แท้จริงและนิรันดร์ คือ นิรวาณะ หรือ โมกษะ (ความหลุดพ้น) ผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกพัน คือกรรม ได้ชื่อว่า สิทธะ หรือผู้สำเร็จ เป็นผู้ไม่มีชั้นวรรณะ ไม่รู้สึกกระทบกระทั่งต่อกลิ่น ปราศจากความรู้สึกเรื่องราว ไม่มีความรู้สึกที่เรียกว่า เวทนา ไม่มีความหิวกระหายต่อกามมายา ไม่มีความเจ็บปวด ความดีใจ ความเสียใจ ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ และไม่ตาย ไม่มีรูป ไม่มีร่างกาย ไม่มีกรรม เสวยความสงบสุขอันหาที่สุดมิได้ เป็นสันติสุขสัจจะ วิธีที่จะบรรลุถึงจุดหมายปลายทางนั้นจะต้องปฏิบัติโดยเคร่งครัดตามข้อปฏิบัติพื้นฐานที่เรียกว่า หลักปฏิบัติ 3 ประการ คือ โยคะ 3 ดังที่กล่าวแล้ว การหลุดพ้นหรือความเป็นอิสระของวิญญาน หรือการเข้าถึงโมกษะนั้น หมายถึงการที่วิญญานหลุดพ้นจากอึดตา และจากความเป็นปริสุทธิ์ทั้งปวง ไม่กลับคืนมาเกิดใหม่อีก การหลุดพ้นถือว่าเป็นหลักความดีสูงสุดของปรัชญาอุปนิษัท ดังคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู สอนว่า “ผู้ใคร่รู้แจ้งในอาตมันของตน ว่าเป็นหลักอาตมันของโลกพรหม แล้วผู้นั้นยอมพ้นจากสังสารวัฏ คือ การเวียนว่ายตายเกิด และจะไม่ปฏิสนธิอีก” หมายถึงได้เข้าไปอยู่กับพรหมมัน (S. Radhakrishnan, 1996: 430) โมกษะ เป็นหลัก

ปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากวัฏจักรแห่งชีวิต ด้วยการนำเอาत्मนของตนเข้าสู่ปรมาत्मน ซึ่งในคัมภีร์อุปนิษัตได้กล่าวถึงโมกษะหรือความหลุดพ้น เป็นความหมายในที่ไม่ต้องมาเกิดใหม่อีกเลย และเข้าหาถึงภาวะที่หาทุกข์มิได้ การทำให้อาत्मนเข้าสู่ปรมาत्मนเป็นสิ่งเดียวกันเป็นหนทางเข้าสู่ “โมกษะ” ด้วยวิธีการใช้ความรู้แห่งปัญญา หรือสางขยะ และการลงมือปฏิบัติด้วยหลักโยคะ 3 ประการดังที่กล่าวแล้ว

ส่วนในทัศนะของพุทธทาสภิกขุท่านได้ให้ความหมายของนิพพานว่า “เย็น” คือจิตเย็นโดยปราศจาก ไฟราคะ ไฟโทสะ และไฟโทหะเผาผลาญ เย็นโดยปราศจากอวิชชาครอบงำ หรือความโง่ หรือหมายถึงความว่างจากกิเลส คือ ตัณฺห-ของกู (พุทธทาสภิกขุ, 2549: 143) ไม่เกิดขึ้นมาในขณะนั้น ๆ จิตจึงอยู่กับความว่าง (พุทธทาสภิกขุ, 2549: 057) คือเป็นจิตที่มีนิพพานอยู่ หรือจิตได้สัมผัสกับนิพพาน ภาวะที่จิตว่างจากกิเลสคือตัณฺห-ของกู ไม่เกิดขึ้นมาในขณะนั้นนั่นเอง จิตจึงอยู่กับนิพพาน (จิตอยู่กับความเย็น) ว่างในลักษณะอย่างนี้ท่านว่าเป็นความว่างทางปัญญา หรือว่างทางวิญญาน ไม่ใช่เป็นความว่างทางวัตถุ หรือว่างทางจิตที่ไม่มีความรู้สึกนึกคิดอะไรเลย จิตมีความรู้สึกนึกคิดอะไรอยู่อย่างสมบูรณ์ ร่างกายอะไรมีอยู่ แต่ไม่มีความรู้สึกในความหมายที่ว่า เป็นตัณฺห-ของกูอีกต่อไป อย่างนี้เรียกว่าว่างทางปัญญา หรือว่างทางวิญญาน ความว่างที่จะดับทุกข์ได้ต้องเป็นความว่างทางปัญญาเท่านั้น

ดังนั้น เมื่อใดจิตว่างจากตัณฺห-ของกู จิตก็จะว่างไปจากภพ ว่างไปจากชาติ ว่างไปจากความมี ว่างไปจากความเป็น ไม่อยากจะมี ไม่อยากจะเป็น ก็ว่างไปหมด เวลานั้นเรียกว่าจิตได้สัมผัสกับ นิพพาน (จิตอยู่กับความเย็น) หรือจิตมีการพักผ่อนทางวิญญานตามสภาพเดิมแท้ของจิต เมื่อใดจิตว่างจากกิเลสตัณฺห-ของกู จิตก็จะว่างไปจากภพ ว่างไปจากชาติ ว่างไปจากความมี ความเป็นไม่อยากจะมี ไม่อยากจะเป็น เวลานั้นเรียกว่าจิตได้สัมผัสกับนิพพาน หรือจิตมีการพักผ่อนทางวิญญาน ตามสภาพเดิมแท้ของจิตอีกครั้งหนึ่ง ท่านพุทธทาสภิกขุแบ่งนิพพานออกเป็น 3 ระดับ ส่วนนิพพาน 2 ระดับ คือนิพพานชั่วคราวและนิพพานที่แท้สมบูรณ์ ต่ทั้งคนิพพานและวิขัมภนนิพพาน จัดเป็นนิพพานชั่วคราว นิพพานชิมลอง หรือนิพพานชั่วสมัย (สามายิกนิพพาน) ส่วนสมุทเททนิพพาน จัดเป็นนิพพานที่แท้ที่สมบูรณ์ ซึ่งได้แก่นิพพานธาตุทั้งสอง ส่วนหลักเกณฑ์ที่ใช้แบ่งนิพพานออกเป็น 3 ระดับนั้นคือแนวคิด เรื่องจิตประภัสสรตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั่นเอง จิตประภัสสรตามธรรมชาติก็เป็น ต่ทั้งคนิพพาน และวิขัมภนนิพพาน แต่เมื่อจิตนั้นได้รับการอบรม พัฒนาจนถึงที่สุดเป็นจิตประภัสสรถาวรถึงที่สุด กิเลสที่ละได้แล้วจะไม่สามารถกลับมากำเริบได้อีก ก็เป็นสมุจเฉทนิพพาน คือ เป็นนิพพานที่แท้ที่สมบูรณ์ตามความมุ่งหมายของพุทธปรัชญาเถรวาท

ท่านพุทธทาสภิกขุรู้ว่าการที่ท่านอธิบายเรื่องจิตประภัสสรว่าเป็น นิพพาน ตามธรรมชาตินั้น คำอธิบายอย่างนี้คงไม่เป็นที่ยอมรับของนักวิชาการ โดยเฉพาะจากกลุ่มนักศึกษาระบอบธรรม แต่อย่างไรก็ตามท่านก็ยังยืนยันว่าลักษณะที่จิตใจว่าง จากกิเลสด้วยอาการอย่างนั้นมันทำให้จิตใจเย็น และความเย็นแห่งจิตนั่นเอง คือ ลักษณะแห่งนิพพาน จิตมีนิพพานเป็นพื้นฐานอยู่แล้วจิตแท้ ๆ บริสุทธิ์แท้ ๆ นี้เป็นประภัสสร มีนิพพานเป็นพื้นฐานเป็นปกติวิสัยของจิตอยู่แล้ว แต่มีสิ่งชั่วร้ายบางสิ่งเกิดขึ้นมาแทรกแซงชั่วคราว ๆ เพราะฉะนั้นไม่ยากนักที่จะล่องออกไปเสีย ท่านพุทธทาสภิกขุจึงกล่าวว่าความคิดปรุงแต่ง ที่เข้ามาใหม่ ๆ ไม่ใช่ลักษณะเดิมแท้ของจิต แต่เป็นสิ่งที่เข้ามาห่อหุ้มครอบงำจิต จึงทำให้จิตสูญเสียความเป็นจิตประภัสสร ซึ่งทำให้ไม่ทำให้จิตมีความพักผ่อนทางวิญญาน ตามสภาพเดิมแท้ของจิตได้

ดังนั้น การศึกษาเปรียบเทียบโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทกับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ว่าทั้งสองปรัชญาจะมีสภาวะคล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า ทั้งโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทและนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ มีพื้นฐานแนวความคิดบางอย่างคล้ายคลึงกันและใกล้เคียงกัน ส่งผลและมีอิทธิพลต่อกัน บางอย่างมีฐานความคิดที่แตกต่างกันไป เช่น ทัศนะพุทธทาสภิกขุ ในทางพุทธปรัชญาเถรวาทไม่เชื่อเรื่องอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปาฏิหาริย์ของเทพ พรหม หรือพระเจ้า แต่เชื่อเรื่องกรรม ขณะที่ปรัชญาอุปนิษัทของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในยุคพระเวทเชื่อเรื่องพระเจ้านี้มีพระเจ้าสูงสุด แต่แม้ทั้งสองกลุ่มปรัชญาจะมีทัศนะเรื่องความเชื่อแตกต่างกัน แต่เป้าหมายก็อันเดียวกัน คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์จากสังสารวัฏ คือ การเวียนว่าย ตายเกิด และบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุด คือ โมกษะ หรือนิพพานตามทัศนะและแนวคิดของแต่ละปรัชญาไป ส่วนวิธีการปฏิบัตินั้นก็มิปลื้กย่อยแตกต่างกันออกไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาโมกษะในปรัชญาอุปนิษัท
2. เพื่อศึกษานิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ
3. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทกับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาค้นคว้าเปรียบเทียบโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทกับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งมีวิธีที่ผู้วิจัยใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ด้วยการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลตลอดถึงตำราเอกสารที่เกี่ยวข้องซึ่งมีขั้นตอนการวิจัย โดยมีวิธีการศึกษาดังนี้

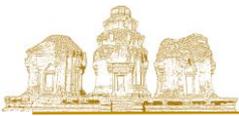
ขั้นรวบรวมข้อมูล

1. ศึกษาค้นคว้าและการรวบรวมข้อมูล จากเอกสารชั้นปฐมภูมิ ((Primary Source) ในส่วนที่ว่าด้วยเรื่อง นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ โดยศึกษาค้นคว้าจากหนังสือตำราของท่านพุทธทาสภิกขุ และจากพระไตรปิฎก ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเอกสารตำราที่เกี่ยวข้องกับนิพพานในพุทธทาสภิกขุ

2. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูล จากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ อรรถกถา ปกรณ์วิเสส วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องตลอดทั้งงานวิจัยเอกสารและหนังสือตำราที่มีเนื้อหา สอดคล้องเกี่ยวกับหัวข้อที่ทำการวิจัย ซึ่งได้จากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ทั้งฉบับภาษาไทยและภาษาต่างประเทศและภควัศิตา: พระเจ้าสนทนากับบอระขุณ อุปนิษัท: เส้นทางเดียวไปสู่การหลุดพ้นและ Indium philosophy.

ขั้นวิเคราะห์

วิเคราะห์ข้อมูลของโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทกับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ โดยนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาและรวบรวมข้อมูลดังกล่าว มาศึกษาวเคราะห์แยกแยะประเด็นให้เห็นความเหมือนและความต่างระหว่างโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทกับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

ขั้นสรุป

การศึกษาเปรียบเทียบโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทกับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ เพื่อหาข้อสรุปและนำเสนอรายงานผลการวิจัยในรูปแบบเชิงพรรณนาต่อไป

ผลการวิจัย

1. โมกษะในปรัชญาอุปนิษัท

1) โมกษะถือว่าเป็นสัจธรรมสูงสุดในปรัชญาอุปนิษัท เป็นอมตภาวะกระจายอยู่ทั่วไปเหมือนธรรมชาติ ซึ่งเป็นภาวะที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง และไม่มีใครสามารถกำหนดและเปลี่ยนแปลงได้โดยประการทั้งปวง คือ ทรงตัวอยู่ตามธรรมชาติเป็นอมตะ ซึ่งมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง เป็นภาวะอาตมมันรู้แจ้งในตัวมันเอง กล่าวคือตัวพรหมนั้นเอง คือ โมกษะ หรือความหลุดพ้น เป็นสภาวะที่มีอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่างอยู่แล้ว คือ มีมาตั้งนานแล้วเหมือนธรรมชาติมีอยู่แล้ว ไม่เคยเปลี่ยนแปลง โมกษะเป็นสิ่งสูงสุดของชีวิตมัน หรือ เป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต ชีวิตมัน คือ วิญญาณย่อยที่แตกมาจากวิญญาณใหญ่หรือปรมาตมันของพรหมัน นี้ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วนด้วยกัน คือ ส่วนแห่งร่างกายคือตัวตนอย่างหยาบ และ ส่วนแห่งจิตวิญญาณคือตัวตนอย่างสมบูรณ์ โมกษะ หมายถึง การหลุดพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏ คือ การเวียนว่ายตายเกิด โมกษะ คือ การที่อาตมมันหลุดพ้นจากการผูกพันยึดติดกับร่างกาย ซึ่งเป็นบ่อเกิดของความทุกข์ทั้งมวล อาตมมัน บางครั้งเรียกว่า ชีวิตมันเป็นตัวตนย่อย หรือวิญญาณที่มีอยู่ในสิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ วิญญาณของมนุษย์และสรรพสัตว์ ย่อมเกิดมาจากวิญญาณสากล คือ ปรมาตมัน เมื่อวิญญาณที่ออกมาจากปรมาตมัน หรือพรหมันแล้วต้องเข้าไปสิงสถิตอยู่ในรูปแบบต่าง ๆ ของสิ่งมีชีวิตนับชาติไม่ถ้วน และต้องมีลักษณะสภาวะที่ไม่เหมือนกันจนกว่าจะเข้าถึงความหลุดพ้น กระบวนการนี้เรียกว่า การเวียนว่ายตายเกิด หรือสังสารวัฏ ชีวิตมันเทียบได้กับคำว่า จิต วิญญาณ ของมนุษย์แต่ละคน ชีวิตมันต้องเวียนเกิดเวียนตายในสังสารวัฏตลอดไป เมื่อชีวิตมันถึงซึ่งความหลุดพ้น จึงกลับเข้าร่วมกับพรหมัน โมกษะหรือความหลุดพ้น เป็นความหมายในที่ไม่ต้องมาเกิดใหม่อีกเลย และเข้าหาถึงภาวะที่หาทุกข์มิได้ การทำให้อาตมมันเข้าสู่ปรมาตมันเป็นสิ่งเดียวกันเป็นหนทางเข้าสู่ “โมกษะ” ด้วยวิธีการใช้ความรู้แห่งปัญญาหรือสางขยะและการลงมือปฏิบัติด้วยหลักโยคะ 3 ประการดังที่กล่าวแล้ว ลักษณะหรือสภาวะของโมกษะ มีปรากฏในหลายแห่งจากโคลกในอัยยต่าง ๆ ที่กล่าวถึงความสงบในคำว่า ศานติ คือ การเข้าไปสู่ศานติย่อมเข้าไปอยู่กับพรหม อธิบายธรรมชาติของพรหมดังนี้ ปารถ ศานตินี้เป็นธรรมชาติที่มีอยู่ในพรหมผู้ได้รับศานตินี้แล้วย่อมไม่ม่งมายผู้ดำรงอยู่ในศานติอันเป็นธรรมชาติที่มีอยู่ในพรหมนี้แล้ว ย่อมได้รับนิรวาณอันเป็นพรหม แม้ในเวลาใกล้ตาย ในการเข้าสู่ศานติเป็นความสงบที่ไม่หวั่นไหวในผัสสะทั้งปวง ทำใจเป็นปกติ หมายถึงเป็นกลางไม่หวั่นไหวมีความสม่ำเสมอในสุขและทุกข์ วางตนเสมอในทุกข์และสุข ตั้งอยู่ในภาวะแห่งพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเห็นก้อนดิน ก้อนหิน และทองคำมีสภาพเสมอกัน สิ่งที่รักและไม่รักมีสภาพเท่ากัน มีปัญญามั่นคง ตีเตียน และสรรเสริญมีสภาพเท่ากัน พ้นจากเครื่องผูกพัน คือการเกิด เป็นภูมิจิตหาทุกข์มิได้ ใจไม่เดือดร้อนในทุกข์ ไม่ทะเยอทะยานในสุข และปราศจากราคะภัย โกรธไม่มีเสนาหาในที่ทั้งปวง คือแม้จะได้รับความดีและช้วนัน ๆ แล้วก็ไม่ยินดีและไม่เสียใจ ไม่แปดเปื้อนด้วยบาปเสมือนใบบัวอันไม่เปียกเปื้อนด้วยน้ำ มีใจผ่องใส ไม่เศร้าโศก ไม่ปรารถนา มีความสม่ำเสมอในสรรพสิ่งไม่เสื่อม

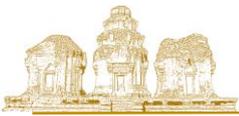
สูญ ชี้ให้เห็นไม่ได้ ไม่มีรูปร่างมีอยู่ทั่วไป เป็นอจินไตย ตั้งมั่นเหมือนภูเขามาก ไม่หวั่นไหว และเที่ยงแท้ ดังนั้นคานติสะท้อนให้เห็นภาพของพรหม เมื่อบุคคลใดเข้าถึงก็เกิดความสุข เพราะอยู่เหนือกิเลส และความสุข หรือความสุขทั้งปวง เป็นภาวะที่มั่นคง ไม่หวั่นไหว พ้นจากเครื่องพันธนาการอันได้แก่การเวียนว่ายตายเกิด เข้าถึงบรมสุขอันเที่ยงแท้เป็นอมตะตลอดกาล

2) ประเภทของโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) ชีวันมุกติ หมายถึง การหลุดพ้นของผู้หลุดพ้นแล้วแต่ยังมีชีวิตอยู่ เป็นการหลุดพ้นจากข้อผูกพันของความเป็นจริงที่ถูกปรุงแต่งขึ้น ส่วนรูปร่างยังคงมีอยู่ต่อไปแต่ไม่มีกาเปลี่ยนแปลงภายนอกมากนัก เพราะควบคุมรูปร่างภายนอกได้แล้วและรู้แจ้งความเป็นสิ่งภายนอกของรูปร่าง อีกประการหนึ่ง ชีวันมุกติ หมายถึง การหลุดพ้นของผู้หลุดพ้นแล้วแต่ยังมีชีวิตอยู่ แม้จะบรรลุโมกษะแล้ว แต่ก็ยังมีชีวิตอยู่ต่อไปจนกว่าจะสิ้นอายุ หรือสิ้นผลกรรมที่ทำไว้ในอดีต ผู้ที่บรรลุโมกษะชนิดนี้แล้ว จะไม่มีการกระทำกรรมใหม่เพิ่มขึ้นอีกต่อไป กล่าวคือ กรรมที่ทำหลังจากบรรลุโมกษะแล้วจะไม่มีผลส่งผลให้เวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป โมกษะชนิดนี้เทียบได้กับ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุในทางพุทธปรัชญาเถรวาท 2) วิเทหมุกติ หมายถึง การหลุดพ้นหลังจากตายแล้ว ไม่มีรูปร่างปรากฏแล้ว สิ้นการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว กล่าวคือ ชีวตมมัน เป็นอิสระจากความเป็นจริงที่ถูกปรุงแต่งขึ้นแล้ว นอกจากนี้ยังกล่าวถึงกรรมมุกติ ซึ่งหมายถึงการหลุดพ้นตามลำดับ (ทีละเล็กทีละน้อย) เป็นการหลุดพ้นเพียงครั้งชั่วคราว ชีวตมมันยังคงเป็นไปอย่างสืบต่อในรูปร่าง การรับรู้ที่สูงขึ้นไปก็จะเพิกถอนออกไปจากชีวตมมัน แต่ความทรงจำเกี่ยวกับการรู้แจ้งในอาตมมันยังคงสืบเนื่องอยู่ต่อไป จนกระทั่งความไม่บริสุทธิ์ถูกกำจัดให้หมดสิ้นไป อีกประการหนึ่ง วิเทหมุกติ หมายถึง การหลุดพ้นหลังจากตายแล้ว การบรรลุวิเทหมุกตินี้ จัดได้ว่า เป็นการเข้าถึงความเป็นเอกภาพกับพรหมอย่างแท้จริง โมกษะชนิดนี้เทียบได้กับ อนุปัตติเสสนิพพานธาตุ ในทางพุทธปรัชญาเถรวาท

3) มีวิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงโมกษะเรียกว่าโยคะ 3 คือ 1) กรรมโยคะ คือ การปฏิบัติด้วยการประกอบกรณตามหน้าที่ด้วยความขยันขันแข็ง แต่ทำงานด้วยจิตใจสะอาดสว่างสงบ ไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น ผู้ที่ปฏิบัติเรียกว่า กรรมโยคิน 2) ชญานโยคะ คือ การปฏิบัติเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในปรมาตมมันว่าเป็นสิ่งเดียวที่มีอยู่ วิญญาณที่มีอยู่ในแต่ละบุคคล (ชีวตมมัน) เป็นอันหนึ่ง อันเดียวกับปรมาตมมัน หรือวิญญาณสากล ผู้ปฏิบัติเรียกว่า ชญานโยคิน 3) ภักติโยคะ คือ การปฏิบัติเพื่อความจงรักภักดีต่อเทพเจ้าที่ตนเคารพนับถือ ผู้ปฏิบัติเรียกว่า ภักติโยคิน โมกษะถือว่าเป็นสัจธรรมสูงสุดในปรัชญาอุปนิษัท เป็นอมตะภาวะกระจายอยู่ทั่วไปเหมือนธรรมชาติ ซึ่งเป็นภาวะที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง และไม่มีใครสามารถกำหนดและเปลี่ยนแปลงได้โดยประการทั้งปวง คือ ทรงตัวอยู่ตามธรรมชาติเป็นอมตะภาวะ ซึ่งมีอยู่ทุกหนทุกแห่ง เป็นภาวะอาตมมันรู้แจ้งในตัวมันเอง กล่าวคือตัวพรหมมันนั่นเอง คือ โมกษะ หรือความหลุดพ้น เป็นสภาวะที่มีอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่างอยู่แล้ว คือ มีมาตั้งนานแล้วเหมือนธรรมชาติมีอยู่แล้ว ไม่เคยเปลี่ยนแปลง โมกษะจึงไม่ใช่ความรู้เกี่ยวกับสิ่งสูงสุด แต่โมกษะเป็นสิ่งสูงสุดของชีวตมมัน หรือ เป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต

2. นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

1) นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ท่านได้ให้ความหมายว่า เย็น หมายถึงจิตที่เย็น โดยปราศจากไฟกิเลสเผาผลาญจิต คือไฟราคะ ไฟโทสะ และไฟโมหะ ดังนั้นเมื่อไฟกิเลสทั้ง 3 กองนี้ถูกกำจัดออกไป จิตก็จะพบกับความเย็นโดยอัตโนมัติตามธรรมชาติเช่นนั้นเอง เหมือนไฟที่ดับลงแล้วความเย็นก็มาแทนที่ฉะนั้น

หรือความว่าง คือ ว่างจากกิเลส คือ ตัวกู-ของกู ไม่เกิดขึ้นมาในขณะนั้น จิตจึงอยู่กับความว่าง คือนิพพาน ว่าง ในลักษณะเช่นนี้เป็นความว่างทางปัญญาหรือว่าง ทางวิญญาณ ไม่ใช่เป็นความว่างทางวัตถุ หรือว่างทางจิตที่ไม่มีความรู้สึกนึกคิดอะไรเลย จิตนั้นก็มีความรู้สึกนึกคิดอะไรอยู่อย่างสมบูรณ์ ร่างกายอะไรมีอยู่อย่างสมบูรณ์ครบทุกอย่าง แต่ไม่มีความรู้สึกในความหมายที่ว่าเป็นตัวกู-ของกู อย่างนี้เรียกว่าว่างทางปัญญา หรือว่างทางวิญญาณ ความว่างที่จะดับทุกข์ได้ ต้องเป็นความว่างทางปัญญาเท่านั้น ไม่ใช่ความว่างทางวัตถุหรือว่างทางจิต ดังนั้น เมื่อใดจิตว่างจากตัวกู-ของกู จิตก็จะว่างไปจากภพ ว่างไปจากชาติ ว่างไปจากความมีความเป็น ไม่อยากจะมีไม่อยากจะเป็นอย่างนั้น เวลานั้นเรียกว่าจิตได้สัมผัสกับ “นิพพาน” คือความเย็นแห่งจิต และความเย็นแห่งจิตนั่นเอง คือ ลักษณะแห่งนิพพาน

2) ประเภทของนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ 1) ตถังคินิพพาน เป็นนิพพานเพราะการประจวบเหมาะของสิ่งนั้น ๆ นิพพานชนิดนี้ปรากฏแก่จิต โดยการประจวบเหมาะแห่งองค์ประกอบของมัน หมายความว่าอะไรก็ตาม ส่วนใหญ่ก็เป็นของภายนอกตัวเรา เป็นบุคคล เป็นสถานที่ เป็นบรรยากาศ เป็นอะไรก็ตามแต่เกิด มีความประจวบเหมาะทำให้จิตว่างจากกิเลสไปได้ชั่วขณะหนึ่ง ขณะนั้นเรียกว่าเป็น ตถังคินิพพาน เป็นนิพพานประเภทชั่วคราว ประเภทขมลอง ประเภทตัวอย่าง แล้วสภาวะนั้นก็ปรากฏแก่จิต โดยการประจวบเหมาะแห่งองค์ประกอบของมัน เรียกว่า ตถังคินิพพาน นิพพานเพราะการประจวบเหมาะขององค์นั้น ๆ ตถังคินิพพาน หมายถึง ความหลุดพ้นจากกิเลสได้ชั่วคราว 2) วิกขัมภนนิพพาน นิพพานที่ปรากฏแก่จิตโดยการบังคับจิตไว้ ในสภาวะที่มีรส หรือกิจของนิพพาน ก็หมายความว่าเมื่อทำจิตใจเป็นสมาธิถึงขนาดที่เรียกว่าเป็นฌาน ก็เรียกว่ามีรสชาติของนิพพานปรากฏ คือรสชาติของการที่ไม่มีกิเลสรบกวนนั่นเอง แม้ว่าเราจะทำสมาธิไม่ถึงฌาน จิตก็ยังมีรสสงบ มีความรู้สึกเป็นสุขในลักษณะเดียวกัน แต่ถ้าถึงฌานความสงบก็แน่นแฟ้นกว่านั้น ซึ่งจะเรียกว่าเป็น นิพพาน ประเภทวิกขัมภนนิพพาน หรือบางทีก็เรียกว่าวิกขัมภนวิมุตติ ถ้าเรียกว่าวิมุตติ หมายความว่าหลุดออกไปได้ ถ้าเรียกว่านิพพาน ก็หมายความว่าดับเย็นลงได้ วิกขัมภน นี้แปลว่า การบังคับเอา หรือ การบังคับไว้ โดยการบังคับจิตใจให้อยู่ในภาวะที่ทำหน้าที่ให้เกิดรสของนิพพาน คือในขณะแห่งฌานนั้น เราบังคับจิตได้ และจิตที่บังคับได้นั้น จะไปทำให้มีจิตที่เกิดรส คือความเยือกเย็นเป็นนิพพาน อย่างนี้เรียกว่าวิกขัมภนนิพพาน นิพพานเพราะการบังคับเอา วิกขัมภนนิพพาน หมายถึง ความหลุดพ้นจากกิเลสได้ด้วยกำลังของฌานนั่นเอง 3) สมุจเจตนิพพาน นิพพานจริงไม่ใช่นิพพานชั่วคราว หมายความว่า นิพพานปรากฏแก่จิต โดยการที่กิเลสได้หมดสิ้นไปจริงๆ พร้อมทั้งสมุฏฐาน ตัวกิเลสและเหตุปัจจัยให้เกิดกิเลส หรือความเคยชินแห่งการเกิดกิเลสก็ตาม ได้หมดไป อย่างนี้เป็นนิพพานจริง นิพพานถึงที่สุด ไม่ใช่นิพพานตัวอย่าง ไม่ใช่นิพพานขมลอง ไม่ใช่นิพพานชั่วคราว สองอย่างแรกนั้นเป็นนิพพานชั่วคราว ประจวบเหมาะนี้ก็ชั่วคราว ๆ บังคับไว้ก็เป็นชั่วคราว นี่เป็นเพียงตัวอย่างหรือขมลอง เพราะว่ามันไม่ตลอดกาล แต่ก็มีประโยชน์ที่สุด เพราะว่าถ้าได้ชิมอยู่บ่อย ๆ มันแหละเป็นอุปนิสัยปัจจัย ให้เกิดความพอใจในการที่จะถึงนิพพานตัวจริง สองอย่างแรก คือ ตถังคินิพพานและวิกขัมภนนิพพานนี้เป็นของกลับกลอก กลับไป กลับมาได้ จึงเรียกว่าเป็นกุปปธรรม กุปปธรรม แปลว่า กลับกำเริบได้ ส่วนอย่างหลังสุดทำนองนั้นเป็นอกุปปธรรมกลับกลอกไม่ได้ สำหรับเกณฑ์อันนี้ ที่เกี่ยวกับนิพพานทั้ง 3 ชนิดนี้ ให้ระลึกนึกถึงคำว่า “จิตนี้เป็นประภัสสร” ตามธรรมชาติจิตนี้เป็นประภัสสร คือ ไม่มีกิเลส ไม่เศร้าหมองเพราะกิเลส จิตเดิมนั้นรุ่งเรืองเป็นประภัสสร แต่ถ้า

เมื่อใดกิเลสเข้ามา ก็กลายเป็นจิตที่เศร้าหมอง ไม่ประภัสสร จิตที่ประภัสสรอยู่ ตามธรรมดา เหมือนเราท่าน ตามธรรมดานี้ จิตเป็นประภัสสรชนิดที่กิเลสยังอาจจะแทรกแซงได้ แต่ถ้าเรา ปฏิบัติจนถึงที่สุดแล้ว ความเป็นประภัสสรนั้นมันถาวร กิเลสแทรกแซงอีกไม่ได้ นี่เป็นนิพพานจริง นอกนั้นเป็นนิพพานชั่วคราว สมุทเทท นิพพาน หมายถึง ความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจอริยมรรค

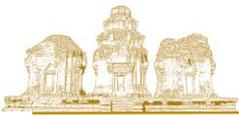
3) วิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพานในทัศนะของพุทธศาสนิกชนนั้น มีวิธีปฏิบัติตามหลักวิปัสสนากรรมฐาน มีรายละเอียดตรงตาม มหาสติปัฏฐานสูตร อธิบายการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ในรูปแบบลัดสั้น มุ่งเน้นบรรลุธรรมสูงสุดเห็นแจ้งพระนิพพาน แบบชิมลอง หรือนิพพานในปัจจุบันทันด่วนในชาตินี้ ที่นี่ และเดี๋ยวนี้ ไม่ต้องรอถึงวันพรุ่งนี้ มะรืนนี้ หรือชาติหน้า พุทธศาสนิกชน ได้แบ่งวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพานตามแบบของท่าน โดยใช้หลักวิปัสสนากรรมฐาน เป็น 2 แนวทาง คือ 1) ฝึกสมาธิวิปัสสนาตามวิถีธรรมชาติ แนะนำให้ผู้ปฏิบัติวิปัสสนา ออกจากวัตถุนิยม สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่สนองกิเลสตัณหาที่ภุมิและอุปาทานในทางโลก ให้อยู่ตามลำพังวิเวกทั้งทางกายและทางจิต เพื่อง่ายต่อการเห็นแจ้งไตรลักษณ์ และความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลายที่ปรากฏ 2) ฝึกสมาธิวิปัสสนา ตามรูปแบบเฉพาะ คือ อานาปานสติ แนะนำให้ผู้ปฏิบัติเลือกปฏิบัติวิปัสสนา ตามหลักสติปัฏฐาน 4 ได้ตามสภาวะธรรมที่ปรากฏไม่ว่าจะเห็นพิจารณา กายในกาย , เวทนาในเวทนา, จิตในจิต, หรือ ธรรมในธรรม, ซึ่งทั้ง 2 แนวทางนี้ล้วนใช้หลักธรรมอันเดียวกัน คือ ปฏิจจสมุปบาท อริยสัจ 4 สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8 อตัมมยตา ตถตา และ สุญญตา

3. เปรียบเทียบโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทกับนิพพานในทัศนะของพุทธศาสนิกชน

1) ความเหมือน พบว่า ทั้ง 2 ปรัชญานี้มีเป้าหมายและมีอุดมการณ์อันเดียวกัน มีจุดหมายปลายทางอันเดียวกัน คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ มุ่งสู่บรมสุขอันแท้จริงของชีวิตเช่นเดียวกัน โดยการที่จิตหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ดังนั้นทั้ง 2 ปรัชญานี้ มีมุมมองเห็นภัยคือความทุกข์อันเดียวกัน คือ การเวียนเกิดเวียนตายในสังสารวัฏ ซึ่งเต็มไปด้วยทุกข์นานาประการ เพราะเมื่อมีการเกิด ก็จะต้องพบกับความแก่ ความเจ็บ และความตายสืบเนื่องไปไม่จบไม่สิ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าเบื่อหน่าย พร้อมกับเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทุกข์ได้อาศัยเกิดอีก ดังนั้นในปรัชญาอุปนิษัท การเข้าถึงบรมสุขอันแท้จริงของเขา คือ โมกษะ โมกษะหมายถึง การทำให้ชีวิตมันกลับไปรวมเป็นหนึ่งเดียวกับปรมาตมัน คือวิญญานใหญ่หรือวิญญานสากลของพรหมัน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในปรัชญาอุปนิษัท

ส่วนในทางทัศนะของพุทธศาสนิกชนนั้น ผู้วิจัยพบว่า การเข้าถึงบรมสุขที่แท้จริงของชีวิต คือ นิพพาน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพุทธปรัชญาเถรวาทและในทางทัศนะของพุทธศาสนิกชน ดังนั้นสิ่งที่เหมือนกัน คือ จิตหรือวิญญานหลุดพ้นจากทุกข์ จากอำนาจของกิเลสทั้งปวง ทั้งในชาติปัจจุบันนี้และในชาติต่อไป

2) ความแตกต่าง พบว่า ในปรัชญาอุปนิษัท นั้น การเข้าถึงบรมสุขอันแท้จริงของเขา คือ โมกษะ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพุทธปรัชญาเถรวาท ส่วนในทัศนะของพุทธศาสนิกชนนั้น การเข้าถึงบรมสุขที่แท้จริงของชีวิต คือ นิพพาน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพุทธปรัชญาเถรวาท ดังนั้นสิ่งที่เหมือนกันก็คือความหลุดพ้นจากทุกข์ สิ่งที่แตกต่างกัน คือวิธีทางปฏิบัติ สรุปลงความแล้วทั้ง 2 ปรัชญาต่างก็ต้องการความหลุดพ้นจากทุกข์จากอำนาจของกิเลสทั้งปวงทั้งในชาติปัจจุบันนี้ และในชาติต่อไปเหมือนกัน ส่วนหลักการ หรือวิธีการปฏิบัติที่ได้อ้างไว้แล้ว คือ

ทั้งฝายปรัชญาของอุปนิษัและปรัชญาของพุทธทาสภิกขุ โดยได้ปฏิบัติตามแนวทางของตนเอง และต่างคนต่างก็มุ่งไปสู่จุดหมายปลายทางของแต่ละแนวทางของตนของตน กล่าวคือ ได้บรรลุถึงบรมสุขอันแท้จริงซึ่งเป็เป้าหมายสูงสุดของชีวิต

การเปรียบเทียบความหมายของโมกษะในปรัชญาอุปนิษักับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

1) ประเด็นความเหมือน พบว่า ความหมายของโมกษะในปรัชญาอุปนิษักับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ กล่าวคือในปรัชญาทั้ง 2 นั้นมีอุดมการณ์อันเดียวกันและมีจุดหมายปลายทางอันเดียวกัน คือ ความพ้นจากทุกข์ มุ่งสู่บรมสุขอันแท้จริงของชีวิต โดยการพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ทั้ง 2 ปรัชญามีมุมมองเห็นภยคือความทุกข์อันเดียวกัน คือการเวียนเกิดเวียนตายในสังสารวัฏ ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าเบื่อหน่าย และเป็นเหตุให้ทุกข์ได้อาศัยเกิด ในปรัชญาอุปนิษั นั้น การเข้าถึงบรมสุขอันแท้จริงของเขา คือ โมกษะ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุด ส่วนในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ นั้น การเข้าถึงบรมสุขที่แท้จริงของชีวิต คือ นิพพาน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพุทธปรัชญาเถรวาท ดังนั้นตามความหมายแล้วสิ่งที่เหมือนกัน คือ จิตหรือวิญญาณหลุดพ้นจากทุกข์ จากอำนาจของกิเลสทั้งปวง ทั้งในชาติปัจจุบันนี้และในชาติต่อไป ส่วนหลักการ หรือวิธีการปฏิบัติ นั้น ทั้งปรัชญาของอุปนิษัและปรัชญาของพุทธทาสภิกขุ อาศัยความรู้ด้วยสติปัญญา โดยได้จากการปฏิบัติตามแนวทางของตนเอง และต่างคนต่างก็มุ่งไปสู่จุดหมายปลายทาง ของแต่ละแนวทางของตนเอง กล่าวคือ เข้าไปถึงบรมสุขอันแท้จริงซึ่งเป็เป้าหมายสูงสุด

2) ประเด็นความแตกต่าง พบว่า โมกษะในปรัชญาอุปนิษักับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ เห็นว่าทั้ง 2 ปรัชญามีเป้าหมายอันเดียวกัน คือ ความหลุดพ้น แตกต่างกันโดยวิธีการปฏิบัติ กล่าวคือ ในปรัชญาอุปนิษั การที่จะเข้าถึงโมกษะได้นั้น ต้องปฏิบัติตามหลักโยคะ 3 ประการ อันได้แก่กรรมโยคะ ชญาณโยคะ และภักติโยคะ กรรมโยคะ ส่วนทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ท่านได้ให้ความหมายของนิพพานว่า เย็น หมายถึงจิตเย็น โดยที่จิตปราศจาก ไฟราคะ ไฟโทสะ และไฟโทหะเผาหลนจิต เย็นโดยปราศจากอวิชชาครอบงำ หรือความว่าง หมายถึงจิตว่างจากกิเลส คือ ตัวกู-ของกู ไม่เกิดขึ้นมาในขณะนั้น ๆ จิตจึงอยู่กับความว่าง คือเป็นจิตที่มี พระนิพพานอยู่ หรือจิตได้สัมผัสกับนิพพาน ภาวะที่จิตว่างจากกิเลส คือตัวกู-ของกู ไม่เกิดขึ้นมาในขณะนั้น จิตจึงอยู่กับนิพพาน ส่วนวิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพานนั้น โดยใช้วิธีปฏิบัติตามหลักวิปัสสนากรรมฐาน ใน 2 แนวทาง คือ 1) ฝึกสมาธิวิปัสสนาตามวิถีธรรมชาติ 2) ฝึกสมาธิวิปัสสนา ตามรูปแบบเฉพาะ

การเปรียบเทียบประภทของโมกษะในปรัชญาอุปนิษักับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

1) ประเด็นความเหมือน พบว่า ประภทของโมกษะในปรัชญาอุปนิษักับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ในปรัชญาทั้ง 2 นั้นมีอุดมการณ์อันเดียวกันและมีจุดหมายปลายทางอันเดียวกัน คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ มุ่งสู่บรมสุขอันแท้จริงของชีวิต โดยการพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอันเดียวกัน ทั้ง 2 ปรัชญามีมุมมองเห็นภย คือความทุกข์อันเดียวกัน ในการเวียนเกิดเวียนตายในสังสารวัฏ ในปรัชญาอุปนิษั นั้น การเข้าถึงบรมสุขอันแท้จริงของเขา คือ โมกษะ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุด ส่วนในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ นั้น การเข้าถึงบรมสุขที่แท้จริงของชีวิต คือ นิพพาน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุด ดังนั้นประภทมีความแตกต่างกัน ส่วนสิ่งที่เหมือนกัน คือ จิตหรือวิญญาณหลุดพ้นจากทุกข์ จากอำนาจของกิเลสทั้งปวง ทั้งในชาติปัจจุบันนี้และใน

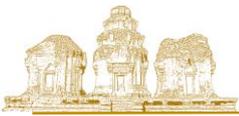
ชาติต่อไป ส่วนหลักการ หรือวิธีการปฏิบัติ นั้น ทั้งปรัชญาของอุปัชฌาย์และปรัชญาของพุทธทาสภิกขุ อาศัยความรู้ที่เกิดจากสติปัญญาโดยได้จากการปฏิบัติตามแนวทางของตนเอง และต่างคนต่างก็มุ่งไปสู่จุดหมายปลายทางของแต่ละแนวทางของตนเองของตน กล่าวคือ เข้าไปถึงบรมสุขอันแท้จริงซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต

2) ประเด็นความแตกต่าง พบว่า ในประเด็นความแตกต่างของประเภทของโมกษะในปรัชญาอุปัชฌาย์กับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ กล่าวคือในปรัชญาทั้ง 2 นั้นมีอุดมการณ์อันเดียวกันและมีจุดหมายปลายทางอันเดียวกัน คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ มุ่งสู่บรมสุขอันแท้จริงของชีวิต โดยการพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ทั้ง 2 ปรัชญานั้นมีมุมมองเห็นภัยในสังสารวัฏคล้ายคลึงกัน เห็นภัยในการเวียนเกิดเวียนตายในสังสารวัฏอันเดียวกัน ในปรัชญาอุปัชฌาย์ นั้น การเข้าถึงบรมสุขอันแท้จริงของเขา คือ โมกษะหรือพรหมัน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุด ส่วนในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ นั้น การเข้าถึงบรมสุขที่แท้จริงของชีวิต คือ นิพพาน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุด ดังนั้นประเภทมีความแตกต่างกัน ส่วนสิ่งที่เหมือนกัน คือ จิตหรือวิญญาณหลุดพ้นจากทุกข์ จากอำนาจของกิเลสทั้งปวง ทั้งในชาติปัจจุบันนี้และในชาติต่อไป ส่วนหลักการ หรือวิธีการปฏิบัติ นั้น ทั้งปรัชญาของอุปัชฌาย์และปรัชญาของพุทธทาสภิกขุ อาศัยความรู้ที่เกิดจากสติปัญญาโดยได้จากการปฏิบัติตามแนวทางของตนเอง และต่างคนต่างก็มุ่งไปสู่จุดหมายปลายทางของแต่ละแนวทางของตนเองของตน กล่าวคือ เข้าไปถึงบรมสุขอันแท้จริงซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต

การเปรียบเทียบวิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงโมกษะในปรัชญาอุปัชฌาย์กับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

1) ประเด็นความเหมือน พบว่า ประเด็นการเปรียบเทียบวิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงโมกษะในปรัชญาอุปัชฌาย์กับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ประเด็นความเหมือน โมกษะถือว่าเป็นสัจธรรมสูงสุดในปรัชญาอุปัชฌาย์ โดยมีวิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึง เรียกว่ามรรค 3 คือ 1) กรรมโยคะ คือ การปฏิบัติด้วยการประกอบการทำงานตามหน้าที่ด้วยความขยันขันแข็ง แต่ทำงานด้วยจิตใจสะอาดสว่างสงบ ไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น ผู้ที่ปฏิบัติเรียกว่า กรรมโยคิน 2) ชยानโยคะ คือ การปฏิบัติเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในปรมาตมน์ว่าเป็นสิ่งเดียวที่มีอยู่ วิญญาณที่มีอยู่ในแต่ละบุคคล (ชีวาตมน์) เป็นอันหนึ่ง อันเดียวกันกับปรมาตมน์ หรือ วิญญาณสากล ผู้ปฏิบัติเรียกว่า ชยานโยคิน 3) ภาติโยคะ คือ การปฏิบัติเพื่อความจงรักภักดีต่อเทพเจ้าที่ตนเคารพนับถือ ผู้ปฏิบัติเรียกว่า ภาติโยคิน ส่วนในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ นั้น การเข้าถึงบรมสุขที่แท้จริงของชีวิต คือ นิพพาน ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุด พุทธทาสภิกขุ ได้แบ่งวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพานตามแบบของท่าน โดยใช้หลักวิปัสสนากรรมฐาน เป็น 2 แนวทาง คือ 1) ฝึกสมาธิวิปัสสนาตามวิถีสรรพชาติ 2) ฝึกสมาธิวิปัสสนา ตามรูปแบบเฉพาะ ดังนั้นทั้ง 2 ปรัชญา ทั้งปรัชญาอุปัชฌาย์ และปรัชญาของพุทธทาสภิกขุ ต่างอาศัยความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติตามแนวทางของตนเอง และต่างคนต่างก็มุ่งไปสู่จุดหมายปลายทางของแต่ละแนวทางของตนเองของตน กล่าวคือ เข้าไปถึงบรมสุขอันแท้จริงของชีวิตซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดตามทัศนะของตน

2) ประเด็นความแตกต่าง พบว่า วิธีการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงโมกษะในปรัชญาอุปัชฌาย์กับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ซึ่งมีประเด็น คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์อันเดียวกัน แต่แตกต่างกันโดยวิธีการปฏิบัติ กล่าวคือ ในปรัชญาอุปัชฌาย์ การที่จะเข้าถึงโมกษะได้นั้น ต้องปฏิบัติตามหลักโยคะ 3 ในทัศนะของพุทธทาส

ภิกษุ การเข้ถึงนิพพานได้นั้นตองปฏิบัติตามหลักวิปัสสนากรรมฐาน เปน 2 แนวทาง คือ 1) ฝีกสมาธิวิปัสสนาตามวิธีธรรมชาติ 2) ฝีกสมาธิวิปัสสนาตามรูปแบบเฉพาะ

อภิปรายผลการวิจัย

จากการสรุปลการวิจัยการศึกษาเปรียบเทียบโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทกับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกษุนี้

คัมภีร์อุปนิษัทจะอธิบายถึงโมกษะไว้ว่า คือสภาวะที่ชีวิตมันหลุดพ้นซึ่งเป็นเครื่องพันธนาการ ที่ผูกมัดสัตว์ไว้ให้ติดอยู่ในโลก ฉะนั้น เมื่ออาตมันหลุดพ้นจากอภิชยา แล้วก็ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป แต่จะมีสภาพเดิมของมันคือสภาวะที่บริสุทธิ์แท้ ๆ เป็นสภาวะที่อยู่เหนือความสุขและความทุกข์ไม่มีความรู้สึกยินดียินร้าย ๆ แต่ก็เป็นที่เข้าใจกันว่ามันเป็นสภาวะที่มีอยู่และมีสภาวะเป็นนิรันดรตลอดไป มีความสอดคล้องกับ ทรงยศ เปี่ยมใจ ว่า ในคัมภีร์สอนเรื่องวิญญานสูงสุดการรักษาสภาวะอย่างสม่าเสมอ เข้าใจกฎอันลึกลับของการกระทำ คือการกระทำที่ไม่เกิดพันธะตามมาสอนวิธีการเอาช้ยชนะเหนือกิเลส เช่น กามราคะ ความโกรธ และอื่น ๆ และสอนให้มนุษย์กลับไปสู่โลกของวิญญานแบบดั้งเดิม ส่วนนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกษุ มีลักษณะและความหมายสอดคล้องกับตทังค니라 โดยท่านพุทธทาสได้นำมาศึกษาอธิบายและนำมาเสนอด้วยวิธีการและแนวคิดแบบใหม่โดยมีปัจจัยที่เป็นภูมิหลังคือการศึกษาศาสนาของพระสงฆ์และประชาชนทั่วไปที่ไม่สอดคล้องกับหลักคำสอนในพระไตรปิฎก ท่านได้อธิบายผ่านชุดคำอธิบายหลายชุด เช่น สุนฺญตา ปฏิจจสมุบาท อิทปิัจจยตา อนัตตตตถตา และอตัมมยตา ซึ่งสุนฺญตาก็คือจิตว่าง มีความสอดคล้องกับ พระพอง อภิวณฺโณ (สวัสติ) ซึ่งแนวคิดของท่านพุทธทาสในเรื่องจิตว่างนี้ท่านได้อธิบายไว้อย่างละเอียดทุกแง่มุม โดยเฉพาะการให้คำจำกัดความสุนฺญตาวา “จิตว่าง” นั้นคือเป็นสภาพที่จิตว่างจากความรู้สึกที่เป็นตัวตน-ของตน เป็นความว่างจากความทุกข์ ว่างจากกิเลสที่เป็นสาเหตุให้เกิดทุกข์ ว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเรา-ของเรา แนวคิดเช่นนี้มีความสอดคล้องกับหลักการเดิมที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกที่พระพุทธเจ้าตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า ให้มีสติมองเห็นโลกตามความเป็นจริง โดยความเป็นของว่าง คือว่างจากความมีตัวเรา-ของเรา เข้าใจต่อสิ่งทั้งปวงว่าไม่ควรที่จะเข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเรา หรือของเรา ท่านพุทธทาสได้เสนอแนวคิดในการดำเนินชีวิตประจำวันให้มีชีวิตอยู่ด้วยความว่าง เช่น ทำความรู้สึกที่เป็นความว่างจากตัวเราของเราแล้วทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง และทำหน้าที่เพื่อหน้าที่

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย เป็นการศึกษเปรียบเทียบโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทกับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

2. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. การศึกษาเปรียบเทียบโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทกับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลและเนื้อหากว้างขวางครอบคลุมหลักเหตุผลพื้นฐานจากทุกซีกทั้งหมด ทั้งวิธีการปฏิบัติและมุมมองทั้งปรัชญาอุปนิษัทและปรัชญาของพุทธทาสภิกขุ แต่เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ผู้ศึกษาควรพิจารณาแยกแยะด้วยสติปัญญาของตนเองเพื่อจะได้นำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้องและสมบูรณ์ในชีวิตประจำวันอย่างมีความสุข

2. ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ควรมีความศรัทธาในพระรัตนตรัยอย่างมั่นคงเพื่อเป็นธงชัยของจิต เพราะธรรมชาติของจิตมนุษย์นั้นมักตกอยู่ในอำนาจของกิเลส ดังนั้นควรเลือกเอาหลักธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้และปฏิบัติในชีวิตประจำวันเพื่อจะได้ไม่ตกอยู่ในอำนาจของกิเลสและกองทุกข์ หรือไม่ก็เลือกเอาหลักธรรมคำสั่งสอนจากพุทธสาวกก็ได้ เช่นอย่างของท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นต้น

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

- 1) การศึกษาเปรียบเทียบอภิปรัชญาในปรัชญาอุปนิษัทกับอภิปรัชญาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ
- 2) การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจิตในปรัชญาอุปนิษัทกับจิตในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ
- 3) การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องอาตมันในปรัชญาอุปนิษัทกับอัตตาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ
- 4) การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องทุกข์ในปรัชญาอุปนิษัทกับทุกข์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

เอกสารอ้างอิง

- จรรุญ วงศ์สายัณห์. (2519). **หลักธรรมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู**. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2549). **จิตว่าง**. กรุงเทพฯ: เพชรประกาย.
- พุทธทาสภิกขุ. (2549). **ตัวกู-ของกู**. กรุงเทพฯ: เพชรประกาย.
- สุนทร ณ รั้งสี. (2530). **ปรัชญาอินเดีย ประวัติและลัทธิ**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไพฑูรย์ พัฒนยิ่งใหญ่. (2530). **ความคิดสำคัญในปรัชญาอินเดีย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- S. Radhakrishnan. (1966). **Indium philosophy**. vol. II (London: George Allen & Unwin Ltd.